

بررسی چشم انداز روابط بین الملل جمهوری اسلامی ایران با چین و روسیه

نام و نام خانوادگی نویسنده^۱

۱- قاسم ایارده دانشجوی دکترای علوم سیاسی

چکیده:

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران همواره از پیروزی انقلاب اسلامی دارای فراز و نشیب های زیادی بوده است. با وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ دو تحول عمده در روابط بین الملل رخ داد. اولین رخداد مهم قرار گرفتن دین و دستورکار فرهنگ در جهانی بود که پیش از آن مسائل جهانی بیشتر منحصر به عوامل اقتصادی و سیاسی بود. دومین رخداد مهم در این تاریخ تاسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران بر پایه الگوی ولایت فقیه می باشد. نتیجه این دو عامل رخ داده آغاز یک دوران جدید در سیاست خارجی ایران می باشد. در سال های پس از انقلاب اسلامی، در مسائل سیاسی، اقتصادی و نظامی بیشترین رابطه جمهوری اسلامی ایران با دو کشور چین و روسیه رخ داده تمام است. دولت های مختلف جمهوری اسلامی ایران به چین به عنوان شریک اقتصادی و به روسیه به عنوان شریک سیاسی نگاه کرده اند. ایران به عنوان یک کشور بزرگ آسیایی، با توجه به موقعیت ژئوپولیتیک خود ناگزیر به داشتن روابط مناسب با کشورها و قدرت های آسیایی است. با نگاهی گذرا به تاریخچه روابط ایران با کشورهای آسیایی می توان دریافت که همواره روابط با این کشورها در ابعاد مختلف و در سطح مناسبی برقرار بوده است. دو کشور چین و روسیه، کشورهایی هستند که بعد از اعمال سیاست نگاه به شرق در ایران روابط گسترده ای در حوزه های مختلف یا جمهوری اسلامی ایران برقرار کردند. در حال حاضر دو کشور چین و روسیه با توجه به مسائل مختلف شکل گرفته در آسیا و خاورمیانه شریک و متحد جمهوری اسلامی ایران در ابعاد سیاسی، امنیتی، اقتصادی و تجاری، نظامی و ... محسوب می شوند و با توجه به روند فعلی به نظر می رسد در آینده مناسبات چین و روسیه با جمهوری اسلامی ایران به به افزایش رود.

واژگان کلیدی: روابط بین الملل، جمهوری اسلامی ایران، چین، روسیه

۱. مقدمه

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران همواره از پیروزی انقلاب اسلامی دارای فراز و نشیب های زیادی بوده است. با توجه به تغییر نظام حاکم بر کشور و شکل گیری نظام سیاسی جدید و شرایط داخلی و بین المللی، در هر دوره با سیاست خارجی متفاوتی در چند دهه گذشته مواجه بوده ایم. در هر دوره با توجه به قابلیت های داخلی، شرایط و مقتضیات منطقه ای و بین المللی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران متاثر از رویکردهای اتخاذ شده به پیگیری منافع خود پرداخته است.

با وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ دو تحول عمده در روابط بین‌الملل رخ داد. اولین رخداد مهم قرار گرفتن دین و دستورکار فرهنگ در جهانی بود که پیش از آن مسائل جهانی بیشتر منحصر به عوامل اقتصادی و سیاسی بود. دومین رخداد مهم در این تاریخ تاسیس و استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران بر پایه الگوی ولایت فقیه می‌باشد. نتیجه این دو عامل رخ داده آغاز یک دوران جدید در سیاست خارجی ایران و ایجاد اشیوه‌ی نوین در مبارزه با استعمار و استکبار بر پایه اصولی چون: نفی سلطه‌گری سلطه و پذیرش عدالت خواهی و ظلم ستیزی، حمایت از مستضعفان، حمایت از جنبش‌های آزادی‌بخش، دفاع از مسلمانان، صلح طلبی، احترام متقابل در برابر تمامی کشورها، عدم مداخله در امور داخلی کشورها، پایبندی به قراردادهای بین‌المللی و... باشد (بابایی، ۱۳۹۶، ۱۴).

در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، در مسائل سیاسی، اقتصادی و نظامی بیشترین رابطه جمهوری اسلامی ایران با دو کشور چین و روسیه رخ داده تمام است. دولت‌های مختلف جمهوری اسلامی ایران به چین به عنوان شریک اقتصادی و به روسیه به عنوان شریک سیاسی نگاه کرده‌اند. ظهور انقلاب اسلامی و ایران در سپس فروپاشی اتحاد شوروی، دو کشور را موقعیتی در قرار داد تا بتوانند مناسبات جدیدی را ریزی پایه کرده، آن را در همه زمینه‌ها عمق بخشند. در سال‌های اخیر، عنصر سوءظن از بدبینی و روابط دو کشور و رفته کنار تفاهم مابین و ایران روسیه دارای پیامدهای متعدد شده است.

بنابر موارد ذکر شده پژوهش حاضر در پی آن است تا به بررسی ابعاد مختلف روابط بین‌الملل جمهوری اسلامی ایران با دو کشور چین و روسیه در ابعاد مختلف نظیر: سیاسی، اقتصادی، امنیتی، نظامی و ... بپردازد. روش انجام این پژوهش تحلیل محتوا و داده‌های پژوهش مبتنی بر مطالعات و اسناد پژوهشی، سیاسی، خبری و راهبردی می‌باشد.

۲. پیشینه پژوهش

کرمی و کرامتی نیا (۱۳۹۸) در کتاب "تراژدی نوسازی در روسیه، معادله امنیت و توسعه" به تشریح روند تاریخی نوسازی در روسیه از زمان باستان تا روسیه جدید پرداخته‌اند. در همین راستا آن‌ها عوامل ساختاری و جغرافیایی مهم و تاثیر گذار در این مبحث را مورد توجه قرار داده‌اند. در این میان به دلیل شباهت‌های ساختاری ایران و روسیه گاهی به ایران نیز در مسیر توسعه اشاره‌هایی شده است. آن‌چه این کتاب در بررسی روند نوسازی روسیه به دنبال آن است این مسئله است که چرا نوسازی در روسیه نتوانست موجب عدم آسیب پذیری روسیه از تحریم‌های غرب شود. سوالی که در رابطه با ایران نیز قابل ذکر است. به طور کلی مطالعه این کتاب می‌تواند با کمک به قیاس ایران و روسیه در مسائل جمعیتی و ساختاری به روشن شدن جنبه‌های مختلف روابط اقتصادی دو طرف کمک کند. ما در پژوهش پیش رو سعی خواهیم کرد این قیاس ذهنی را به رشته تحریر درآورده و نقش عامل تاثیر گذاری همچون چین را نیز در نظر بگیریم.

کولایی و عابدی در کتاب (۱۳۹۷) در کتاب "جمهوری اسلامی ایران در ادراک‌های رهبران روسیه" با بررسی روابط ایران و روسیه پس از فروپاشی شوروی و مدنظر قرار دادن نگاه‌گفت‌مان‌های مختلف روسی، به برخی از عوامل مهم تاثیر گذار بر روابط ایران و روسیه اشاره کرده‌اند. اما این اثر نیز مانند اکثر اثرهای به نگارش درآمده در این باب در بخش

عوامل خارجی موثر بر این روابط بیشترین توجه خود را به تاثیر گذاری غرب و آمریکا مبذول کرده است، و چین به عنوان یکی از مهم ترین فکتور ها نادیده گرفته شده است. از طرف دیگر در ادامه این کتاب به بررسی روابط اقتصادی ایران و روسیه در حوزه های مختلف پرداخته است. اما آنچه که توجه نویسنده را در این بخش جلب کرده این مسئله است که این روابط در این کتاب روابطی نمایشی تشخیص داده شده است اما در این پژوهش آن چه که مورد نظر است این مسئله است که گرچه که نمایشی بودن روابط اقتصادی دو کشور در گذشته را نمیتوان انکار کرد، اما در چند سال اخیر این روابط مورد توجه جدی تری قرار گرفته است و این حاصل اهمیت روابط اقتصاد با همسایگان به خصوص برای کشورهایی چون ایران و روسیه در عصر حاضر است.

صادقی (۱۳۹۷) در مقاله "سیاست خارجی روسیه در قبال ایران در دوره پوتین بعد از سال ۲۰۱۲" به تشریح این موضوع پرداخته است که ایران در برخی از گفتمان های سیاست خارجی روسیه از نظر سیاسی و امنیتی اهمیت دارد و در نگاه برخی از گفتمان ها از بعد اقتصادی مهم است. همچنین به نوع رفتارهای نوسانی روس ها در زمان ریاست جمهوری پوتین پرداخته است. اما آنچه در این مقاله به آن اشاره نشده نقش کشورهای دیگر به خصوص چین در این نوسانات رفتاری است.

صادقی و لطفی (۱۳۹۴) در مقاله ای تحت عنوان "سیاست نگاه به شرق و تحلیل امکان یا امتناع ائتلاف راهبردی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و چین (۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲)" به بررسی مناسبات راهبردی ایران و چین از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۹۲ و علل موفقیت یا عدم موفقیت این سیاست در راهبرد سازی روابط ایران و چین پرداخته اند.

شمسینی و نصیری (۱۳۹۴) در مقاله ای تحت عنوان "رویکرد مقام معظم رهبری به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر روش مذاکره و مفهوم نرمش قهرمانانه" به بررسی چارچوب ادراکی مقام معظم رهبری درباره مذاکره و تبیین نرمش قهرمانانه، همچون نرمش قهرمانانه و مفهوم سازی حوزه ای جدید در نظام بین‌المللی، حوزه نرمش قهرمانانه روش است و نه راهبرد، نرمش قهرمانانه و حوزه توازن در آرمان و عمل، مذاکره و نرمش نه تسلیم و سازش، امید به نرمش قهرمانانه و چشم انداز روشن آینده، نرمش قهرمانانه و درک نظام بین‌المللی در شرایط گذار، نرمش قهرمانانه و توانمندی ها و مشکلات کشور پرداخته اند.

۳. ادبیات پژوهش

مفهوم سیاست خارجی:

اصطلاح سیاست خارجی در مقابل امور داخلی به کار می رود. یکی از وظایف ضروری دولت های امروز، طرح سیاست خارجی است. نیاز به طرح سیاست خارجی از آن جا ناشی می شود که دولت اولاً به گفته لنین، یک جزیره منزوی نیست، بلکه عضوی از جامعه دولت ها است که شرکت در آن غیرقابل پرهیز است و ثانياً در این جامعه قدرت سیاسی متمرکز نیست بلکه به طور نابرابر بین کشورها تقسیم شده است. اجرای سیاست خارجی از بسیاری جهات با دیگر وظایف دولت ها تفاوت دارد، زیرا نظارت و اثرگذاری دولت ها بر جامعه جهانی ناقص است؛ یعنی در جامعه

داخلی دولت با اجرای نقوانی، نظارت و اقتدار خود را بر اجرای جامعه اعمال می کند در حالی که در اجرای سیاست خارجی، در بهترین حالت می تواند کشورهای دیگر را تا جای ممکن ترغیب کند که قدرت خود را چنان که دلخواه آن کشور است به کار برند (جعفری و جانباز، ۱۳۹۵، ۹۴).

به طور کلی سیاست خارجی کشور را به شیوه نگرش دولت نسبت به جامعه بین الملل تعریف می نماید و روابطی را در برمی گیرد که ابتکار آن با حکومت ها بوده و از طرف آنان تصدی شده باشد. فرایند تصمیم گیری در سیاست خارجی ایران، در عین این که بر مبنای الگوی کنشگر عاقل، ارجحیت های معین و مسلمی دارد که بر پایه تحلیل هزینه فایده آن را پیگیری می کند، اما از منابع هویتی و ارزشی ملی دینی هم تاثیر می گیرد (شمسینی و نصیری، ۱۳۹۴، ۶).

اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران:

با توجه به این اصل که جمهوری اسلامی ایران کشوری است با ملاحظات ملی و فراملی، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در حال حاضر باید پاسخگوی سه نیاز اساسی باشد:

- مساله نوسازی و توسعه کشور و رفاه مادی و معنوی قابل قبول برای مردم
- حفظ اسلام و منافع اسلامی و سازگار نمودن اهداف ملی با اهداف فراملی اسلام
- مخالفت و مقابله با روندهایی که منافع ملی کشور را با چالش مواجه می سازد (فام، ۱۳۹۵، ۴۰۰).

سیاست نگاه به شرق:

سیاست نگاه به شرق را می توان بر اساس مدل راهبردی الگویی از سیاست خارجی منطقه گرایانه تعریف کرد که در چارچوب آن تقویت پیوندهای اقتصادی، سیاسی، امنیتی و اجتماعی با کشورهای شرقی که در پیرامون ایران قرار دارند در اولویت روابط خارجی کشور قرار می گیرند با توجه به اینکه در تقسیم بندی مستتر در مفهوم نگاه به شرق ایران یک کشور شرقی و آسیایی محسوب می شود، محیط شرقی در چارچوب محیط پیرامونی ایران دسته بندی میشود که منشأ اصلی فرصت ها و تهدیدات نیز قلمداد می گردد (اخوان، ۱۳۹۲). سیاست نگاه به شرق می تواند به حداکثر سازی بهره برداری از فرصت های منطقه آسیا و همچنین حداقل سازی تهدیدات ناشی از این محیط ختم شود که راهبرد مطلوبی در تأمین اهداف و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران است فرصت های ممکن در سطح شرق را می توان در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی برشمرد که با توجه به مواجهه کشور با مسئله تحریمها بعد اقتصادی آن پررنگ تر از سایر حوزه ها است. علاوه بر بحث فرصت ها معضلات امنیتی را نیز می توان در ابعاد مزبور دسته بندی نمود. بحران های امنیتی تروریستی افراط گرایی های منطقه ای قاچاق کالا و مواد مخدر و بحران های زیست محیطی از جمله این موارد هستند. با عنایت به آنچه مورد اشاره قرار گرفت، ابتدا به تعیین حوزه جغرافیایی راهبرد سیاست نگاه به شرق پرداخته می شود و سپس مؤلفه های راهبردی آن بررسی می شود (بایزیدی، ۱۴۰۱، ۷).

نگاه به شرق در نظام جمهوری اسلامی ایران:

ایران به عنوان یک کشور بزرگ آسیایی، با توجه به موقعیت ژئوپولیتیک خود ناگزیر به داشتن روابط مناسب با کشورها و قدرت های آسیایی است. با نگاهی گذرا به تاریخچه روابط ایران با کشورهای آسیایی می توان دریافت که همواره

روابط با این کشورها در ابعاد مختلف و در سطح مناسبی برقرار بوده است، هر چند که در مقاطعی با توجه به شرایط و تحولات سیاسی منطقه، این روابط فراز و نشیب‌هایی نیز داشته است. بر این اساس سیاست نگاه به شرق به عنوان رویکردی ویژه در روابط خارجی ایران، سیاست جدیدی نیست و سابقه‌ای طولانی دارد. سیاست نگاه به شرق رویکردی راهبردی به مناطق فراسوی مرزهای شرقی، و شمال شرقی جمهوری اسلامی ایران و تلاش برای تعمیق مناسبات همگرایی با بازیگران حاضر در این مناطق است به گونه‌ای که در راستای تأمین منافع و ارتقای ضریب امنیت ملی کشور توجه خاصی به مجرای همکاری و ائتلاف با آنان از طریق تعامل دوجانبه و همکاری‌های جمعی در چهارچوب نهادهای همگرایی منطقه‌ای نظیر آسه آن، سارک، اکو، دی هشت و سازمان همکاری‌های شانگهای مبذول می‌گردد. کشورهای این مناطق در کنار هم مجموعه تمدن شرقی را تشکیل داده‌اند که به زعم برخی تحلیلگران در حال بازخیزی و انسجام‌یابی هستند. با این حساب می‌توان خیمه راهبرد نگاه به شرق را بر روی چهار ستون روسیه، چین، هند و مالزی استوار دانست. روسیه، چین و هند هر کدام مهره‌های بزرگی در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی هستند و طی سال‌های اخیر روند قدرت‌گیری و ارتقاء جایگاه را با سرعت چشمگیری پیموده‌اند. اینان از ظرفیت‌های فوق‌العاده بالایی جهت کمک به تأمین منافع و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران برخوردارند. طرفداران سیاست نگاه به شرق معتقدند که جمهوری اسلامی ایران به واسطه تعلق به حوزه تمدنی مشرق زمین و داشتن اشتراکات فرهنگی، تاریخی و هویتی با ساکنان این حوزه، راحت‌تر می‌تواند با بازیگرانی نظیر چین، روسیه، هند، مالزی و دیگران ائتلاف و همگرایی برقرار سازد تا بازیگران غربی؛ لذا باید رویکردی راهبردی و بلندمدت نسبت به جامعه بزرگ شرق اتخاذ نمود و با طراحی یک استراتژی مناسب در جهت بهره‌برداری بهینه از حداکثر ظرفیت‌های کشورهای شرقی گام برداشته و امنیت و منافع ملی خود را ارتقاء دهد (صیادی و سنایی، ۱۳۹۶، ۸۵).

اولین و مهمترین مزیتی که راهبرد نگاه به شرق در چارچوب مدل استراتژیک سیاست خارجی برای ایران دارد، اثرپذیری کمتر آن از تحریم‌های بین‌المللی است. بعد از خروج آمریکا از برجام و شروع کمپین فشار حداکثری در عرض یک سال تجارت ۱۸ میلیارد یورویی ایران با ۲۸ کشور اتحادیه اروپا به ۵ میلیارد و ۲۰۰ میلیون یورو (کمتر از یک سوم کاهش پیدا کرد)؛ اما در عین حال تجارت ایران با بسیاری از کشورهای شرقی روند باثبات‌تری را تجربه کرده است حتی در برخی موارد از قبیل عراق، افغانستان و اوراسیا شاهد افزایش سطح تجارت با ایران در دوران تحریم‌ها بوده ایم وابستگی متقابلی که بین اقتصاد ایران و برخی از کشورهای شرقی ایجاد شده، باعث مصونیت نسبی آن از تحریم‌ها شده است (World Bank, 2022).

روندها و جریان رویدادهای سیاسی در طول چند دهه اخیر با سرعت و شتاب بیشتری در حال وقوع هستند. تشدید منازعات ژئوپلیتیکی بین روسیه و غرب احتمال وقوع جنگ تجاری بین چین و آمریکا در کنار افزایش تنش‌های منطقه‌ای در غرب آسیا باعث شده تا راهبرد نگاه به شرق بیش از پیش در مرکز توجه سیاست‌گذاران ایران در افق ۱۰ ساله قرار گیرد با عنایت به واقعیاتی که مورد اشاره قرار گرفت و همچنین مؤلفه‌های راهبردی سیاست نگاه به شرق می‌تواند راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را در سه حوزه متمرکز نمود که عبارت‌اند از: شرق آسیا با محوریت چین؛ آسیای مرکزی و قفقاز با محوریت روسیه و غرب آسیا با تأکید بر کشورهای همسایه ایران؛ بنابراین

یکی از مؤلفه‌های مهم در سیاست نگاه به شرق ایران جایگاه پررنگ چین در مناسبات ژئواکونومیکی جایگاه پررنگ روسیه در مناسبات سیاسی و نظامی و همچنین جایگاه پررنگ کشورهای همسایه در شراکت منطقه‌ای است؛ اما در نهایت این نظام مسائل جمهوری اسلامی ایران است که تعیین‌کننده وزن هر کدام از این واحدها در چارچوب راهبرد نگاه به شرق است (Woolley, 2022).

چین:

چین کشوری است آسیایی که با مساحت ۹.۵۶۰.۷۷۹ کیلومترمربع، سومین کشور جهان از حیث بزرگی محسوب می‌شود. این کشور همچنین با جمعیتی در حدود یک میلیارد و سیصد میلیون نفر، پرجمعیت‌ترین کشور دنیا است. چین با کشورهای زیادی همسایه است: روسیه، مغولستان، هند، نپال، بوتان، برمه، لائوس، ویتنام، پاکستان، افغانستان و کره شمالی. بیشتر مردم چین تحت تعالیم بودا و کنفوسیوس قرار دارند. از حیث تنوع خاک و زمین، کشوری غنی است و منابع زیرزمینی فراوانی دارد (خبرگزاری تسنیم، ۱۴۰۰).

چین مهمترین عامل در تغییر جهت مسیر انرژی خاورمیانه به سمت آسیاست؛ زیرا حجم عظیم اقتصاد چین باعث می‌شود این کشور نقش بسیار مهمی در روندهای اقتصاد بین‌الملل بازی کند. از آن جا که منابع و ذخایر نفت و گاز چین بسیار محدود است، بنابراین تلاش برای تسخیر منابع و بازارهای انرژی روسیه و مناطقی هم چون آسیای مرکزی، چین را با موانع ژئوپلیتیکی و سیاسی دشواری و از جمله رویارویی با آمریکا و سایر قدرت‌های منطقه‌ای کشانیده است (صادقی، ۱۳۹۴، ۱۰۷).

روسیه:

کشور روسیه در خاور اروپا و شمال آسیا گسترده شده است. روسیه با اقیانوس آرام شمالی و اقیانوس منجمد شمالی و نیز با دریای خزر، دریای سیاه، و دریای بالتیک مرز آبی دارد. روسیه با ۱۴ کشور آسیایی و اروپایی مرز زمینی دارد. همسایگان زمینی روسیه عبارتند از اوکراین، بلاروس در باختر (اروپا)؛ کره شمالی، چین، مغولستان، و قزاقستان در جنوب و خاور (آسیا)؛ جمهوری آذربایجان و گرجستان در جنوب باختر؛ قفقاز؛ لتونی، استونی، فنلاند، و نروژ؛ و با کشورهای لیتوانی و لهستان. درازای کشور روسیه از تنگه برینگ تا برون بوم کالینینگراد به طور تقریبی ۵۰۰۰ کیلومتر است. روسیه با ۱۷'۰۹۸'۲۴۲ کیلومتر مربع وسعت، عنوان پهناورترین کشور جهان را به خود اختصاص داده به گونه‌ای که اختلاف زمانی غربی‌ترین منطقه تا شرقی‌ترین نقطه روسیه در حدود ۹ ساعت هست. کشور کانادا که به عنوان دومین کشور پهناور جهان شناخته می‌شود، تنها مساحتی در حدود ۵۸ درصد مساحت روسیه را دارا می‌باشد. بیشتر مساحت روسیه را مناطق خالی از سکنه تشکیل می‌دهند. این کشور در عرض‌های بالای جغرافیایی واقع شده و بیشتر مناطق کشور سردسیر است. به همین سبب، در بیشتر مناطق روسیه (به ویژه سرزمین بزرگ سیبری) شرایط کشاورزی فراهم نیست (wikivoyage.org).

۴. روابط بین‌الملل ایران با چین و روسیه

الف) ابعاد روابط بین‌الملل جمهوری اسلامی ایران با چین:

▪ انرژی

ایران در سال ۲۰۰۰ میلادی استراتژی نگاه به شرق را در دستور کار خود قرار داد. در همین راستا به عقد یک معاهده بی‌سابقه با چین روی آورد. در سال ۲۰۰۴ «سیونیک» بزرگترین شرکت نفتی چین ۵۰ درصد تولید و تضمین شده میدان «یادآوران» بالغ بر ۱۵۰ هزار بشکه در روز را در ازای تعهد خرید ۱۰ میلیون تن گاز مایع در سال به مدت ۲۵ سال دریافت کرد. تاریخ آغاز معاهده سال ۲۰۰۹ میلادی مشخص شد. همچنین دو کشور در آگوست ۲۰۰۹ قراردادی برای توسعه میدان نفتی آزادگان جنوبی به صورت به امضا رساندند. در این راستا شرکت ملی نفت چین ۷۰ درصد سرمایه‌گذاری در این پروژه را به عهده گرفت. و ۲۰۲۵ میلیارد دلار در فاز اول این پروژه سرمایه‌گذاری کرد. در ژوئن ۲۰۰۹ نیز توافق فاز ۱۱ میدان گازی پارس جنوبی بین شرکت ملی نفت ایران و شرکت ملی نفت چین به امضا رسید. که در قالب آن شرکت ملی نفت چین ۴۰ درصد از سطح سرمایه‌گذاری در این پروژه را متقبل شد (شاهنده، ۱۳۹۶، ۱۱۸).

▪ روابط تجاری

ارزش واردات چین از ایران در سال ۲۰۰۷ برابر با ۱۳۳ میلیارد دلار و در سال ۲۰۰۶ بوده است. واردات چین از ایران دارای رشد سالانه ۴۳ درصدی بین سال‌های ۲۰۰۲ تا ۲۰۰۶ بوده است. این در حالی است که ارزش کل واردات چین در سال ۲۰۰۷ برابر ۹۵۵ میلیارد دلار و در سال ۲۰۰۶ برابر ۷۹۱ میلیارد دلار بوده است. بیشترین ارزش صادرات ایران مربوط به سوخت‌های معدنی، روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از تقطیر آن‌ها، مواد قیری و مواد معدنی است. بیشترین ارزش صادرات چین به ایران مربوط به گروه چدن، آهن و فولاد، راکتورهای هسته‌ای، دیگ بخار و آبگرم، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی و اجزا و قطعات آن‌ها بوده است (حیدری زاده، ۱۳۹۷، ۱۴۹).

الف) ابعاد روابط بین‌الملل جمهوری اسلامی ایران با روسیه:

▪ روابط اقتصادی

روسیه که زمانی بزرگترین شریک تجاری ایران بوده طی چند دهه اخیر به شدت در ردیف اقتصادی ایران افت کرده است. امروزه آن‌چه که روابط ایران و روسیه اهمیت ویژه دارد روابط سیاسی و امنیتی دو کشور است گرچه تا قبل از روی کار آمدن پوتین حتی در وجود همین نوع از روابط هم تنش‌های بسیاری حاکم بود که نقش عنصر سوم یعنی غرب در این سردی روابط غیر قابل انکار است. به طوری که مدودف به روابط با ایران چندان اهمیت نمیداد و ایران را در سیاست خارجی روسیه در دسرساز می‌دانست؛ بنابراین او حاضر نبود روابط با غرب را به خاطر ایران قربانی کند و به همین دلیل در زمان وی روسیه از ایران فاصله می‌گرفت (رضازاده، ۱۳۹۸، ۴۸).

اما آن‌چه در سال‌های اخیر جالب توجه است رشد روابط اقتصادی دو کشور پس از ۲۰۱۴ است که گرچه حجم این روابط در حد روابط سیاسی دو کشور که در دهه‌های اخیر بی‌سابقه است اما نسبت به سال‌های قبل رشد نسبی داشته

و شاهد اهمیت برقراری این روابط برای هر دو کشور هستیم. آمریکا که زمانی یکی از دلایل عدم رابطه ایران و روسیه بود، امروزه باعث بهتر شدن روابط دو کشور در زمینه اقتصادی شده است. روسیه ایران و تجربه تحریم های اقتصادی و برخورد نامساوی در حقوق را در برابر آمریکا داشتند در نتیجه در بسیاری از موارد مشکل مشترک درک مشترکی را نیز به همراه آورده است (حسینی، ۱۳۹۵، ۲۰).

در سال ۲۰۱۵ در دیداری که بین پوتین رئیس جمهور روسیه و آیت الله خامنه ای رهبر ایران شکل گرفت دو طرف توافق کردند که با گسترش همه جانبه روابط موجود به روابط راهبردی تبدیل شود. این مسئله باعث شد و در سال ۲۰۱۶ حجم مبادلات دو طرف بیش از یک و نیم میلیارد دلار برسد. در سال ۲۰۱۷ نیز حجم مبادلات دو طرف به یک میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار رسید. بر اساس آمار وزارت صنعت و معدن از ۱۰ ماه اول سال ۱۳۹۵ در مقایسه با سال گذشته، فدراسیون روسیه با افزایش سهم ۱۷۹ درصدی در میان کشورهای صادرکننده به ایران در رده هفتم قرار گرفت (کولایی و عابدی، ۱۳۹۶، ۱۵۵).

▪ روابط نظامی

در سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۷ روسیه به صادرکننده اصلی تسلیحات به ایران تبدیل شد. روسیه حدود ۸۵ درصد کل واردات نظامی کشور را تامین می کرد. ارزش این تسلیحات در آن زمان به حدود دو میلیارد دلار می رسید. در سال ۲۰۰۷ قراردادی برای فروش سیستم های پدافند هوایی اس ۳۰۰ به امضا رسید. اجرای این قرارداد به دلیل مشکلاتی تا سال ۲۰۱۶ به طول انجامید. زیرا در این برهه رئیس جمهور وقت روسیه همکاری با محور غرب را به همکاری با ایران تا حد زیادی ترجیح می دهد. همچنین تحریم های ناشی از قطعنامه ۱۹۲۹ شورای امنیت سازمان ملل در سال ۲۰۱۰ صادر شده بود برای این مشکلات می افزود. در چارچوب برجام نیز این ممنوعیت برای خرید سلاح های سنگین تا ۱۸ اکتبر ۲۰۲۰ و موشک ها تا سال ۲۰۲۳ وجود داشت. مگر این که شورای امنیت اجازه خرید را صادر کند. پس از خروج آمریکا از برجام و بازگشت نسبی ایران به همان وضعیت گذشته بازهم روبه یکی از مهم ترین کشورهای است که ایران می تواند با آن تبادل نظامی و فنی انجام دهد (رضازاده، ۱۳۹۸).

ایران کالاهایی نظیر زیردریایی الکتریکی دیزلی نوع کیلو، هواپیماهای جنگی میگ، سوخو و هواپیماهای شناسایی هوایی، جنگ الکتریکی ایلشین، بالگردهای ام ای ۱۷، تانک تی ۷۲، تی ۹۰، انواع موشک انداز و توپ های دور برد موشک های سام، ایگال و موشک های ضد هوایی اس ۳۰۰ را از روسیه وارد می کند. همچنین آموزش دانشجویان ایرانی در مراکز نظامی و فنی روسیه از موارد دیگری است که ایران در جای دیگری به آن دسترسی ندارد. تجارت سلاح یکی از موارد اندک است که روسیه می تواند در آن با کشورهای غربی رقابت کند؛ در نتیجه روسیه باید بازارهای خود را همواره کند (Mamedova & Parand, 2016, 135).

▪ حمل و نقل

ایران و روسیه دارای مرز آبی کوتاه و ارزانی هستند که می تواند باعث سهولت تجارت طرفین شود. این مرز اهمیت منطقه ای بین المللی دارد؛ زیرا می تواند مسیر هند تا اروپا را به یکدیگر وصل کند. اما با وجود مرز آبی بیشترین صادرات ایران به روسیه از محل خشکی و از طریق آذربایجان صورت می گیرد (مولایی پور و همکاران، ۱۳۹۷، ۳۶).

همچنین با به مرحله اجرایی رساندن توافقی که در سال ۲۰۰۰ بین تهران، باکو و مسکو صورت گرفته بود، حمل و نقل رو به بهبود است. این توافق که تحت عنوان کریدور شمال-جنوب از آن یاد می‌شود مسیر جدید و مدرنی است که حدود هشت هزار و ۵۰۰ کیلومتر مساحت دارد. این مسیر در مقایسه با مسیر سنتی کانال سوئز و دریای سرخ حدود ۴۰ درصد ارزان تر و کوتاه تر است.

▪ روابط بانکی و ارزی

در سال ۱۳۹۳ بانک‌های تجاری روسیه و ایران در جریان چهارمین نشست کارگروه همکاری مالی - بانکی کمیسیون دائمی همکاری‌های تجاری - اقتصادی روسیه و ایران توافقنامه تأمین اعتبارات به واحدهای پول ملی برای تجارت کالا و محصولات بین دو کشور امضا کردند. در اطلاعیه بانک مرکزی روسیه ضمن اعلام این مطلب گفته می‌شود: مسائل مربوط به رشد آتی همکاری در زمینه بانکی از جمله روابط کارگزاری و باز کردن حساب‌های متقابل کارگزاری بانک‌های دو کشور، پیشبرد محاسبات به ارزهای ملی در تجارت دو جانبه و همچنین همکاری در زمینه مقابله با پولشویی و کمک رسانی مالی به تروریست از جمله موضوعات اصلی در این نشست بودند (رضازاده، ۱۳۹۸، ۵۶).

▪ انرژی

همکاری ایران و روسیه در زمینه هسته‌ای مهمترین بعد همکاری‌های اقتصادی دو طرف است؛ که بخش اعظمی از روابط در این چارچوب گنجانده می‌شود. عقبه همکاری‌های دو طرف سال ۱۹۸۷ در دوران شوروی به صورت توافق نامه آغاز شد. اما عملیاتی شدن این توافقنامه‌ها و قراردادهای به طور کلی حضور روسیه در بخش هسته‌ای ایران به سال‌های پس از جنگ ایران و عراق و امتناع اروپایی‌ها به خصوص آلمان از اجرای قراردادهای هسته‌ای خود با ایران باز می‌گردد. در آن زمان همکاری‌های هسته‌ای با روسیه عمدتاً در زمینه ساخت نیروگاه آغاز شد. در سال ۱۹۹۵ قرارداد ساخت نیروگاه اتمی بوشهر با ارزش ۸۰۰ میلیون دلار به امضا رسید (سنایی و کرمی، ۱۳۹۷، ۱۰۶). ایران و روسیه همکاری‌های خوبی در زمینه انرژی به خصوص در زمینه نفت داشته و دارند. روسیه و ایران در ۱۹ بهمن ۱۳۹۲ برای عرضه روزانه ۵۰۰ هزار بشکه نفت (۲۵ میلیون تن در سال) ایران در ازای دریافت تجهیزات و کالاهای روسی توافق کردند. این توافق در آن زمانی به معنی افزایش ۵۰ درصدی صادرات نفت ایران بود. در سال ۲۰۱۴ نیز تفاهمنامه همکاری‌های مشترک در صنعت گاز به وسیله شرکت ملی گاز ایران و گازپروم امضاء شد. این تفاهمنامه در ۳ حوزه احداث و بهره‌برداری از پروژه‌های گاز، آموزش و فعالیت‌های بین‌المللی امضا شده است. همچنین ایران برای صادرات خدمات فنی و مهندسی صنایع CNG به روسیه اعلام آمادگی کرده است (Kozhanov, 2012, 21).

۵. بحث و نتیجه‌گیری

اگرچه جبر توسعه تاریخی را نمی‌توان نادیده گرفت، اما روابط بین‌الملل دائمی نیست. در ژانویه ۲۰۱۶ هنگامی که رئیس‌جمهور چین آقای شی جین‌پینگ به ایران سفر کرد، دو طرف از ایجاد روابط همکاری استراتژیک جامع خبر دادند، فعالانه

همکاری "یک کمر بند و یک جاده" را ترویج کردند، مبادلات مردمی و انسانی را گسترش دادند و دوستی سنتی دو کشور را عمیق‌تر کردند. توسعه خوب روابط چین و ایران به درک درست خود و درک متقابل هر دو طرف و همچنین تغییرات در محیط بین‌المللی خارجی بستگی دارد. از منظر اندازه و روند توسعه موجود این دو کشور، چین و ایران کشورهایی در سطوح مختلف در الگوی بین‌المللی هستند. چین یک قدرت جهانی با نفوذ عمده بین‌المللی شده است و ایران کشوری منطقه‌ای با نفوذ زیادی در غرب آسیا به‌ویژه منطقه خلیج فارس است. تفاوت‌های ساختاری در استراتژی‌های توسعه قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای وجود دارد، زیرا قدرت‌های جهانی تمایل دارند روابط دوجانبه بهتری با قدرت‌های منطقه‌ای تحت فشار ترجیح دهند تا با دیگر قدرت‌های جهانی رقابت کنند. از سوی دیگر قدرت‌های منطقه‌ای به‌ویژه آن‌ها که رقابت شدید با دیگر کشورهای منطقه دارند، مشتاق به رسمیت شناختن قدرت‌های جهانی برای وضعیت منطقه‌ای، قدرت عملیاتی و استقلال ملی خود هستند. از دیدگاه روابط چین و ایران، هیچ تضاد منافع ساختاری بین دو طرف وجود ندارد و از زمان‌های قدیم هیچ تضاد منافع اساسی یا عمده منافع بین آن‌ها وجود نداشته است. بنابراین با توسعه روند بین‌المللی و شرایط خاص ملی دو کشور، روابط چین و ایران نیز ممکن است در آینده ویژگی‌های متفاوتی را نشان دهد؛ به‌ویژه در زمینه ترویج شدید ابتکار "یک کمر بند و یک جاده" چین و این واقعیت که دو کشور از "فشار حداکثری" آمریکا رنج می‌برند، جای بیشتری برای تعمیق توسعه روابط چین و ایران وجود دارد. یکی دیگر از عوامل کلیدی موثر بر جهت آینده روابط چین و ایران، سطح توسعه خود چین است. به طور کلی، قدرت‌های منطقه‌ای تمایل به توسعه روابط دوجانبه استوارتر با کشورهای قدرتمندتر جهان دارند. در حالی که قدرت جامع چین و نفوذ بین‌المللی همچنان در حال بهبود است، اعتماد به نفس و خودمختاری چین بیشتر خواهد شد. جذابیت چین نیز برای ایران بیشتر خواهد شد و چین با برخورداری از چنین وضعیتی بین‌المللی نیز نیاز به همکاری دوستانه ایران، یک کشور کلیدی در منطقه کلیدی دارد تا روابط دو کشور احتمالاً توسعه بهتری بیابد. روابط ایران با آمریکا و اروپا نیز یک عامل کلیدی در تعیین اوج توسعه روابط چین و ایران است و اگر چین نتواند در بازی آینده قدرت‌های بزرگ، برتری کسب کند، برای چین دشوار خواهد بود که جذابیت زیادی برای کشورهای کوچک و متوسط از جمله ایران ایجاد کند. بنابراین، از طریق روابط چین و ایران، ما می‌توانیم نه تنها شور و شوق تبادلات بین دو کشور، بلکه اوج توسعه چین را نیز ببینیم.

بخصوص ایران در روسیه توسط منافع مختلف هدایت می‌شود و سیاست، فرهنگ، ایدئولوژی و امنیت بر ملاحظات اقتصادی اولویت دارد. این همگرایی و تلاقی منافع می‌تواند چشم‌انداز پیش‌بینی‌شده برای رشد روابط تجاری بین دو کشور در آینده قابل پیش‌بینی را بیشتر محدود کند. علی‌رغم افزایش تجارت تسلیحات به دلیل جنگ اوکراین، ایران و روسیه همچنان رقابت طبیعی اقتصادی هستند و احتمالاً مشارکت آن‌ها رو به افزایش خواهد رفت. به طور کلی در بیان چگونگی رابطه بین ایران و روسیه، باید به تفاوت سطح و تقابل ادراک دو کشور اشاره کرد؛ بدین معنا که نگاه روسیه به ایران، تاکتیکی و ابزاری و در سطح مسایل منطقه‌ای و دوجانبه است، درحالی که نگاه ایران به روسیه، آرمانی و مبتنی بر عقلانیت ایدئولوژیک و در سطح مسایل کلان است. اما در پاسخ به چرایی موضوع، باید به برتری نگاه ژئوپلیتیک بر ژئوآکونومیک اشاره کرد. بدین ترتیب که، ماهیت سیاسی روابط ایران و روسیه، بر ماهیت اقتصادی آن سایه افکنده است.

۶. منابع و مراجع

- اخوان، منیره (۱۳۹۲). تاثیر سیاست نگاه به شرق بر منافع ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات نظری.
- بابایی، سعید (۱۳۹۶). رویکرد مقایسه‌ای به جایگاه چین و روسیه در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- بایزیدی، رحیم (۱۴۰۱). راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی ایران؛ مؤلفه‌های راهبردی و تحولات آینده، فصلنامه آینده پژوهی راهبردی، سال ۱، شماره ۲.
- جعفری، علی‌اکبر و جانباز، دیان (۱۳۹۵). تنوع‌گفتمانی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و وجوه دیپلماسی نوین هسته‌ای، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، شماره ۱۶.
- حیدری‌زاده، بتول (۱۳۹۷). حضور و تعامل چین و روسیه در آسیای مرکزی، فرصت‌ها و چالش‌ها برای ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
- سنایی، مهدی و کرمی، جهانگیر (۱۳۹۷). روابط ایران و روسیه، دانشگاه تهران: ایراس.
- شاهنده، بهزاد (۱۳۹۶). چین: روابط با آمریکا و ایران، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران: میزان.
- شمسینی‌غیاثوند، حسن و نصیری، رضا (۱۳۹۴). رویکرد مقام معظم رهبری به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر روش مذاکره و مفهوم نرمش‌قهرمانانه، فصلنامه سیاست، دوره ۴۵، شماره ۱.
- صادقی، سید شمس‌الدین و لطفی، کامران (۱۳۹۴). سیاست نگاه به شرق و تحلیل امکان‌ها یا امتناع ائتلاف راهبردی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و چین (۱۳۶۸ تا ۱۳۹۲)، فصلنامه علمی راهبرد اقتصادی، دوره ۴، شماره ۱۲.
- صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۹۴). امنیت انرژی چین و ژئواکونومیک انرژی ایران، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره ۲۲.
- صادقی، سید محسن (۱۳۹۷). سیاست خارجی روسیه در قبال ایران در دوره پوتین بعد از سال ۲۰۱۲، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، شماره ۴۱، دوره ۱۱.
- صیادی، هادی و سنایی، اردشیر (۱۳۹۶). عوامل ژئوپلیتیک تاثیرگذار بر تغییر نگاه سیاست خارجی ایران از غرب به شرق با تاکید بر روسیه بین سال‌های ۱۹۹۱-۲۰۱۶، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، شماره ۳۹.
- فام، زلفعلی (۱۳۹۵). نقش راهبردی منافع ملی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه حقوق ملل، شماره ۲۴.
- کرمی، جهانگیر و کرامتی‌نیا، رقیه (۱۳۹۸). تراژدی نوسازی در روسیه، معادله امنیت و توسعه، موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
- کولایی، الهه و عابدی، عقیقه (۱۳۹۷). جمهوری اسلامی ایران در ادراک‌های رهبران روسیه، سازمان جهاد دانشگاهی تهران.

- مولایی پور، منصور و لطفعلی پور، محمد رضا و مهدوی عادلی، محمدحسین (۱۳۹۷). بررسی یکپارچگی اقتصادی ایران با روسیه در حوزه CIC و شرط مارشال لرنر، پژوهش نامه بازرگانی، شماره ۸۸.

- Kozhanov, Nikolay. (2012). Russias Relations with Iran, dialogue without commitments. The Washington Institute for near east policy.
- Mamedova, Nina and Parand, Farhad. (2016). Trade and Economic Relations between Iran and Russia: potential and achievements)). From Russia-Iran partnership: an overview and prospects for the future. Russian International Affairs council.
- Woolley, Ursula (2022). Ukraine and Putin's Post-Soviet Imperialism. Political Insight, Volume 13, Issue 1.
- World Bank (2022). Available at: wits.worldbank.org/CountryProfile/en/IRN
- <https://fa.wikivoyage.org/wiki/%D8%B1%D9%88%D8%B3%DB%8C%D9%87>